

s. Mariola Małgorzata Michalak OSB¹
Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

Teologiczny wymiar godów weselnych i oczyszczenia świątyni (J 2, 1–22)

Teologiczny wymiar godów weselnych i oczyszczenia świątyni dotyczy teologii biblijnej. To określenie pierwszy raz zostało użyte w 1629 roku i sięga dyskusji na temat stosunku między teologią a jej podstawami biblijnymi². Nie ulega wątpliwości, że każda chrześcijańska teologia stwierdza swoją zgodność z Biblią. Forma i treść stanowią o sposobie odczytywania biblijności danego tekstu. Teologia biblijna musi znaleźć swe centrum w Jezusie Chrystusie ukrzyżowanym i zmartwychwstałym. Na przykładzie godów weselnych i opisu oczyszczenia świątyni możemy zauważyć, że interpretacja biblijna wraz z wymiarem teologicznym oraz uwzględnieniem kontekstu historycznego stanowi istotny przyczynek do kształtowania chrześcijańskiej wiary i teologii. Jest to główny problem, z jakim spróbujemy się zmierzyć w podjętym zagadnieniu. Wielu biblistów podejmowało już próbę uchwycenia zasadniczego przekazu teologicznego powyższych tekstów biblijnych³.

---

¹ S. Mariola Małgorzata Michalak – benedyktyнка misjonarka, doktorantka na Wydziale Teologii Duchowości Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. E-mail: mariolaosb@gmail.com.

² *Słownik hermeneutyki biblijnej*, red. R. J. Coggins, J. L. Houlden, przekł. B. Widła, Warszawa, s. 868.

³ M.in. na temat wesela w Kanie: J. Gnilka, *Teologia Nowego Testamentu*, Kraków 2002, s. 403; A. Jankowski, *Rozwój chrystologii Nowego Testamentu*, Kraków 2002, s. 150; J. B. Szłaga,

W niniejszym artykule podjęta zostanie próba syntetycznego ujęcia myśli teologicznej zawartej w wybranych fragmentach Pisma świętego. Przedstawiony zarys teologicznego wymiaru wesela w Kanie Galilejskiej oraz oczyszczenia świątyni pozwoli wyłonić syntezę prawd teologicznych.

Przekaz zawarty w tekście Ewangelii św. Jana jest świadectwem nie tyle samego wydarzenia (tzw. historyczności), ile jego sensu i znaczenia. Przede wszystkim jest to świadectwo poznania i zrozumienia, kim był, a także czego dokonał Jezus Chrystus. W tym opisie ujawnia się cel kerygmatyczny. Z pewnością temat nie zostanie wyczerpany.

1. Rozumienie teologii

Teologia (z gr. *Theos* – Bóg; *logos* – słowa, nauka) dosłownie oznacza to, co mówi się o Bogu na podstawie objawienia. W starożytności teologia była identyczna z nauczaniem wiary. W średniowieczu przybrała kształt nauki wykładanej na uniwersytetach i była uznawana za królową nauk. W nowożytności natomiast rozpadła się na wiele specjalistycznych dyscyplin⁴. Wśród definicji teologii znajdujemy takie, które oscylują od pretendujących do jednoznaczności i precyzji aż do nieostrych i opisowych. Szczególnie odpowiedzi na pytania o właściwy przedmiot teologii stanowią czynnik różnicujący jej określenia. Teologia Nowego Testamentu pojawia się w XIX wieku, gdy biblistyka nowożytna i teologia chrześcijańska instytucjonalnie pozostają sobie bliskie, ale metodologicznie stają się sobie odległe. Widoczne to było na niemieckich wydziałach teologii protestanckiej, przygotowujących duchownych

---

Znak w Kanie Galilejskiej. Aspekt maryjno-eucharystyczny, „Salvatoris Mater, Kwartalnik Mariologiczny”, 7 (2005) nr 1(25), s. 11–19; M. Bednarz, *Pisma św. Jana*, Tarnów 2000, s. 129–133; F. Courth, P. Neuner, *Mariologia: Maryja, Matka Chrystusa. Eklezjologia: nauka o Kościele*, przekł. W. Szymona, Kraków 1999 (Podręcznik Teologii Dogmatycznej, 6–7), s. 99; na temat oczyszczenia świątyni: A. Jankowski, *Dopowiedzenia chrystologii biblijnej*, Poznań 1987, s. 212–218; H. Langkammer, *Wprowadzenie do Ksiąg Nowego Testamentu*, Wrocław 1992, s. 398; ogólnie o powyższych perykopcach w kontekście teologii św. Jana: A. Jankowski, *Z rozważań nad Nowym Przymierzem*, Poznań 1958, s. 82–96; M. Bednarz, *Pisma św. Jana*, dz.cyt., s. 87–180.

⁴ Por.: *Słownik teologiczny*, t. 2, red. A. Zuberbier, s. 306.

do teologicznego myślenia i nauczania na podstawie Pisma, którego standardy dyktuje krytyczny rozum, a nie autorytatywna tradycja⁵. Zasadnicze kwestie związane z teologią Nowego Testamentu dotyczą jej kształtu czy postaci. Oznacza to bowiem odczytanie słowa objawionego jako przekazującego zakładaną treść teologiczną, czyli objawienie Boga w Chrystusie⁶.

„Teologia otrzymawszy w darze otwartość i oryginalność, dzięki którym może istnieć jako nauka wiary, z pewnością nakłoniła rozum, by pozostał otwarty na radykalną nowość, jaką zawiera w sobie Boże Objawienie”⁷. Tymi słowami św. Jan Paweł II wyraża fenomen spotkania filozofii z wiarą. Wydaje się to ważne dla tematu tego artykułu, ponieważ pisząc o teologicznym wymiarze drugiego rozdziału w Ewangelii według św. Jana (J 2, 1–22), należy najpierw wyjaśnić terminologię. Teologia jest tu rozumiana jako „nauka wiary”, czyli stanowi syntezę dwóch rodzajów poznania: „rozumowego” i „wierzącego”. Te dwie drogi odkrywania prawdy teologia łączy w swoim postępowaniu badawczym, refleksji i języku, jednocześnie tworząc z nich jedną drogę ku samemu Bogu.

2. Teologia św. Jana jako poszukiwanie Mesjasza

Teologia rozwija się pod wpływem inspiracji biblijnej. Jednak często treści teologiczne wykraczają poza biblijny przekaz. W opisie wesela w Kanie Galilejskiej ukazana jest relacja Oblubieńca do Kościoła. Ważna jest tu nie tyle sama potrzeba wybawienia z kłopotu gospodarzy wesela, ile symboliczne ukazanie przyszłych godów Jezusa Chrystusa z Jego oblubienicą – Kościołem. Natomiast znak oczyszczenia świątyni zawiera aspekt soteriologii biblijnej, bez której nie może być pełnej chrystologii. W tym miejscu musi nastąpić przejście do eklezjologii, której nie można oderwać od chrystologii. Jedynym kluczem do czytania Biblii jest Jezus Chrystus, Jego śmierć i zmartwychwstanie. Rola Jezusa Chrystusa

⁵ Zob.: *Słownik hermeneutyki biblijnej*, dz. cyt., s. 862.

⁶ *Słownik hermeneutyki biblijnej*, dz. cyt., s. 864.

⁷ Jan Paweł II, Encyklika *Fides et ratio*, 101.

w rozumieniu Pisma jest kluczowa. On jest ostatecznym Słowem Ojca. Warto też podkreślić, że teologia Jana jest nowszym sformułowaniem myśli objawionej niż teologia Pawła, gdyż czwarta Ewangelia, listy Jana i Apokalipsa, będące źródłem Janowej teologii, ukazały się po listach Pawła, w ostatnich latach pierwszego wieku. Myśl Jana oddziaływała szczególnie na teologię aleksandryjską, podczas gdy myśl Pawła na teologię antiocheńską. Święty Jan wprowadza nas swoimi pismami w środowisko małoazjatyckie, znane już z listów więziennych Pawła. Siedem Kościołów, do których autor Apokalipsy kierował swe listy, stanowiło razem z Efezem najpiękniejszą prowincję powstającego chrześcijaństwa, stąd i księgi powstałe w tej prowincji wnoszą wielkie bogactwo myśli do teologii Nowego Testamentu. Niezwykłe obrazowy język, jakim posługuje się św. Jan, służy przekazaniu pocieszenia. Prawdziwa pociecha jest możliwa jedynie dzięki prawdziwej nadziei⁸. Dyskusyjna pozostaje jednak forma literacka zastosowana do wyrażenia treści teologicznych. Jedną z koncepcji przyjmowanych przez współczesnych egzegetów jest odwołanie się do dramatu⁹ jako środka literackiego służącego do przekazu treści teologicznych Ewangelii według św. Jana. Zarówno opis wesela w Kanie, jak i znak oczyszczenia świątyni wzajemnie się dopełniają w ukazaniu osoby i mesjańskiego posłannictwa Jezusa Chrystusa. Obydwa fragmenty: wesele w Kanie i znak oczyszczenia świątyni zostały omówione w Ewangelii według św. Jana razem, ponieważ całościowe spojrzenie na cud w Kanie Galilejskiej dokonany przez Jezusa Chrystusa, a następnie na Jego znak oczyszczenia świątyni stanowi istotne pryncypium hermeneutyczne. Ze względu więc na aspekt ostatecznych odniesień do relacji oblubieńczej Jezusa do Kościoła (Kana), a także soteriologii (oczyszczenie świątyni) wydaje się zasadne podjęcie analizy tych fragmentów.

---

⁸ Por.: J. Szymik, *Theologia benedicta*, t. 1, Katowice 2010, s. 263.

⁹ Za strukturą Ewangelii Jana w formie dramatu opowiadają się: J. E. Bruns, *The Art and Thought of John*, New York 1969, s. 43–45; S. S. Smalley, *Ewangelia według św. Jana*, w: *Słownik wiedzy biblijnej*, red. B. M. Metzger, M. D. Coogan, przekł. A. Karpowicz i in., Warszawa 1996, s. 158; również M. Grant, *Święty Piotr*, Warszawa 2001, s. 41; A. Grün, *Jezus - brama do Życia*, tłum. G. Sowiński, Kraków 2002, s. 22n.

3. Chrystus – Boży Połtaniec i Jego zbawienie

Godność i posłannictwo Jezusa potwierdziły „znaki” i „czyny”. Obydwa określenia dotyczą cudów Jezusa – pierwszego określenia używają autor Ewangelii oraz ludzie mówiący o cudach Jezusa, drugiego zaś używa sam Chrystus. Cuda jako znaki ukazują w sposób widzialny to, co z natury jest niedostrzegalne. Cuda jako czyny Jezusa są pełnieniem dzieła zleconego Synowi przez Ojca, gdyż są one udzielaniem Bożego życia. Ponadto są one zapowiedzią sakramentów – znaków dokonywanych przez Kościół po wniebowstąpieniu Jednorodzonego Syna Bożego. To wszystko więc, co dokonuje się w sakramentach, a więc rzeczywistość niewidzialnej łaski Pana, było obecne w sposób widzialny w cudach. Cuda, zwane znakami (σημεῖα), są nie tylko dowodem potęgi Chrystusa, lecz ukazują tę potęgę w działaniu Zbawiciela. Niemożliwe jest dostrzeżenie cudu bez kontaktu z Chrystusem objawiającym swą chwałę (J 2, 11). Konieczne jest Boże światło, gdyż w przeciwnym razie oglądanie cudu byłoby aktem wyłącznie zewnętrznym i bezużytecznym¹⁰.

Ewangelista chce dać pogłębiony i poszerzony wgląd teologiczny w to, co leży u podstaw wiary chrześcijańskiej: celem jest przekonanie, że Jezus jest Chrystusem, Synem Bożym. Wierząc w tę prawdę, mamy życie wieczne¹¹. Cel teologii omawianej Ewangelii zawarty jest w działalności i zadaniu Jezusa Chrystusa. Całe dzieło zbawcze ukryte jest w objawieniu i uwielbieniu Boga Ojca.

W głębokiej wierze w jedność Syna z Ojcem wierzący mają dać świadectwo światu o jedynej Prawdzie, jaką jest Bóg. Kryterium prawdziwości tego świadectwa będzie miłość Boga i człowieka¹². Drogę do wiary stanowi właściwe patrzenie i słuchanie. Można patrzeć na Jezusa i widzieć w Nim jedynie człowieka lub dostrzegać nie tylko Jego człowieczeństwo, ale i Jego boskie posłannictwo, dzięki któremu dochodzi się do wiary¹³.

---

¹⁰ <http://biblia.wiara.pl/doc/423995.Zarys-teologii-sw-Jana/6> (05.09.2015).

¹¹ Por. K. Romaniuk, A. Jankowski, L. Stachowiak, *Komentarz praktyczny do Nowego Testamentu*, t. 1, Poznań–Kraków 1999, s. 415.

¹² Zob. H. Langkammer OFM, *Wprowadzenie do Ksiąg Nowego Testamentu*, Wrocław 1997, s. 411.

¹³ Zob. S. Gądecki, *Wstęp do Pism Janowych*, Gniezno 1991, s. 48–49.

W opisie dochodzenie do wiary św. Jan wychodzi od pojęć starotestamentowych, gdzie oznacza ona wierność Bożym obietnicom i przymierzu. Dla Jana istotne jest, aby ludzie uwierzyli w Jezusa, tak samo jak dotąd wierzyli w Boga¹⁴. Logos stał się Ciałem. Celem Ewangelisty jest przekazać nam dobrej nowiny o zbawieniu w Jezusie Chrystusie.

4. Uczta weselna

Znak w Kanie Galilejskiej staje się źródłem wiary uczniów (J 2, 11). Doświadczyli oni bezpośredniej obecności Jezusa i Jego mocy, natomiast współcześni ludzie uczestniczą w wierze pierwszych uczniów. Znak z Kany zapowiada znak Eucharystii i sugeruje również przyjęcie postawy wiary. W liturgii Eucharystii stajemy się uczniami Jezusa i przyjmujemy postawę uczniów z Kany Galilejskiej. Można postawić tezę, że fakt ten odsłania niezwykle bogaty i charakterystyczny rys teologicznego wymiaru godów weselnych. Dotykamy w tej zapowiedzi sakramentalnej różnych rzeczywistości wiary: wezwania do wiary skierowanego do każdego człowieka, a także pragnienia wyznawania wiary wspólnotowo i publicznie. Uczta weselna skłania do przyjmowania stale na nowo Osoby Jezusa Chrystusa. Nie mamy nic większego i cenniejszego do zaoferowania światu.

4.1. „Trzeci dzień”

W opisie pierwszego znaku Jezusa w Kanie Galilejskiej zachodzi związek zarówno z bliższym jak i dalszym kontekstem całej Księgi. Scena ta usytuowana w pierwszej części Ewangelii Janowej zwanej Księgą Znaków ma swoją łączność z kontekstem poprzednim i z kontekstem następnym. Z kontekstem poprzednim tworzy jedną całość od J 1, 19 do J 2, 12. Na literacką jedność tej sekcji wskazuje powtarzająca się jak refren informacja o kolejnych dniach działalności Jezusa. W pierwszym rozdziale Jan Chrzyciel daje świadectwo o mającym się objawić Mesjaszu. Szczególnie znaczenie ma „trzeci dzień”:

---

¹⁴ S. Gądecki, *Wstęp do Pism Janowych*, dz. cyt., s. 50.

1, 29 – „Nazajutrz” Jan Chrzciciel widzi nadchodzącego Jezusa i daje ponownie o Nim świadectwo, nazywając Go Barankiem Bożym.

1, 35 – „Nazajutrz” (a więc trzeciego dnia) Jan wskazuje Jezusa dwóm uczniom, którzy idą za Nim.

1, 43 – „Nazajutrz” (a więc czwartego dnia) Jezus powołuje Filipa, który przyprowadza także Natanaela pochodzącego z Kany Galilejskiej (21, 2).

2, 1-12 – Trzeciego dnia po tej scenie następuje wesele w Kanie Galilejskiej.

Uczeni w prawie polecali zawieranie małżeństwa trzeciego dnia tygodnia, ponieważ Bóg, oceniając akt stwórczy w Księdze Rodzaju (Rdz 1, 9-12), dwukrotnie wypowiedział formułę „było dobre”. Jeśli chodzi o kwestię pochodzenia motywu wina w J 2, 1-11, opinie egzegetów są podzielone. Sam motyw wina odgrywał ważną rolę w Starym Testamencie. Oznaczał obfitość Bożych darów dla wybranych (Iz 5, 1nn; Ez 15, 1-8; 17, 5-8; 19, 10-14; Oz 10, 1; Ps 80, 9-12). W Nowym Testamencie pełnia darów została objawiona i dana w Jezusie Chrystusie (J 15, 1-8). Natomiast sam motyw przemienienia wody w wino nie był znany ani w Starym Testamencie, ani we wczesnym judaizmie.

W Ewangelii trzeci dzień jest dniem zmartwychwstania, definitywnej interwencji Boga¹⁵. W poprzedzającym kontekście występują wzmianki o wydarzeniach, których chronologia została określona w dziewiętnastym wersecie pierwszego rozdziału, gdzie jest mowa o przybyciu do Jana Chrzciciela uczniów z Jerozolimy, by przeprowadzić z nim rozmowę, natomiast „nazajutrz” (J 1, 35) Jan zobaczył Jezusa i publicznie złożył o Nim świadectwo: „Oto Baranek Boży”. Ponownie „nazajutrz” złożył świadectwo wobec dwóch swoich uczniów, a ci poszli za Nim. Jednym z nich był Andrzej, który przyprowadził do Jezusa swego brata Szymona.

W kolejnym dniu (J 1, 43) Jezus postanowił udać się do Galilei i powołał Filipa, ten przyprowadził Natanaela (1, 44-46). Jeżeli między 1, 39 a 1, 41 upłynął kolejny dzień, to od 1, 19 minął tydzień. Może on być interpretowany jako pierwszy tydzień nowego stworzenia. W Starym Testamencie trzeci dzień oznacza również decydujący, przełomowy moment w historii zbawienia. Takim momentem jest zwłaszcza teofania na Synaju, umiesz-

¹⁵ Zob. S. Fausti, *Rozważaj i głoś Ewangelię*, t. 1, Kraków 2004, s. 64.

czana w trzecim dniu (Wj 19, 11. 15. 16). Tak jak na Synaju Bóg daje Prawo w trzecim dniu, tak Jezus daje wino, znak czasu łaski, czyli nowego przymierza. Jan może nawiązywać również do ofiary Izaaka, która według Księgi Rodzaju dokonała się trzeciego dnia (Rdz 22, 4). Ta ofiara była już zapowiedziana w słowach Jana Chrzciciela: „Oto Baranek Boży, który gładzi grzech świata” (J 1, 29). W Księdze Rodzaju dowiadujemy się, że Józef trzeciego dnia wskazuje swym braciom sposób ocalenia życia, antycypując zaopatrzenie ich w żywność (Rdz 42, 18).

Trzeci dzień może odnosić się również do momentu wyjścia z Egiptu. Izraelici trzy dni szli przez pustynię i nie znaleźli wody. Trzeciego dnia zatrzymali się w Mara, gdzie Mojżesz dokonał wielkiego cudu przemiany wód gorzkich w wody słodkie. Cud ten był znakiem łaski Boga, który „chce być lekarzem” (Wj 15, 26). Ideę „trzeciego dnia” poświadcza zarówno tekst Księgi Wyjścia w rozdziale 15 w wierszu 22, jak i tekst Księgi Liczb (Lb 33, 8). Dalszy kontekst może potwierdzać, że starotestamentalne opisy są oparte na schemacie znaków związanych z wyjściem z Egiptu. Warto zauważyć, że Bóg po teofanii na Horebie polecił Mojżeszowi, aby prosił faraona o odbycie drogi trzech dni przez pustynię, by złożyć ofiarę Bogu (Wj 3, 18). Do symboliki trzeciego dnia odwołuje się również prorok Ozeasz, kiedy wzywa naród do nawrócenia: „Po dwóch dniach przywróci nam życie, a trzeciego dnia nas dźwignie i żyć będziemy w Jego obecności” (Oz 6, 2).

Wydaje się, że wyrażenie „trzeciego dnia” zapowiada czas łaski Bożej, dla której otworzyła się przestrzeń działania z przebitego boku Chrystusa na krzyżu, gdy wypłynęły krew i woda, dając początek sakramentom. Najdrobniejsze szczegóły związane ze śmiercią Jezusa chrześcijańska tradycja wiązała ze starotestamentowymi prorocत्वami. Wszystko wynika z woli Boga, jedynego Autora planu zbawienia¹⁶. Woda wypływająca z boku Jezusa jest symbolem wylania daru Ducha Świętego. Natomiast krew potwierdza fakt śmierci Jezusa na krzyżu i w ten sposób staje się fundamentem do wiary w zmartwychwstanie Pana¹⁷. Czas łaski swoją manifestację przeżył w dniu zmartwychwstania Jezusa, a zatem znak

---

¹⁶ Por. H. Sławiński, *Przepowiadanie Chrystusowego Krzyża*, Warszawa 1997, s. 141.

¹⁷ H. Sławiński, *Przepowiadanie Chrystusowego Krzyża*, dz. cyt., s. 141.

z Kany zapowiada tę pełnię chwały. Zbawienie w swojej istocie jest opowiedzeniem się za życiem, co omawiane opisy eksponują w każdym swoim detalu. Arcybiskup Alfons Nossol¹⁸ twierdzi, że we wszystkich czynach Jezusa było coś z Ojca, dlatego nie zawsze łatwo przychodzi uznać w Jezusie Boga, choć z Jego czynów można się dowiedzieć o tym, co jest z Ojca i od Niego przychodzi. Jego czyny są czynami prawdy Ojca¹⁹. Na krzyżu dokonują się zaślubiny między Bogiem i ludzkością. Cudowny dar wina dany przez Jezusa jest epifanią – objawieniem Bożej chwały.

Podczas wesela w Kanie uczestnicy godów mają możliwość zauważyć, że Jezus jest oczekiwanym Oblubieńcem mesjańskim (J 2, 1–12): Jezus objawia się jako Mesjasz otwierający epokę eschatologicznego zbawienia poprzez znak wina²⁰. Prorocy również opisywali przyszłą epokę zbawienia jako ucztę weselną, czas radości i łaski. W znaku Kany można też dostrzec paralelizm pomiędzy darem Prawa Mojżeszowego a darem łaski (J 1, 17)²¹.

4.2. Rola Maryi

Ważnym wątkiem, obok samego cudu przemiany, jest dialog z Maryją. Święty Jan wspomina o obecności Maryi w dwóch kluczowych momentach: podczas wesela w Kanie oraz na Kalwarii. Zwraca naszą uwagę fakt, że autor Ewangelii nie nazywa Maryi po imieniu, lecz podaje jedynie jej tytuły; „Matka Jezusa” (J 2, 1) lub „Niewiasta” (J 2, 4; 19, 25)²². Tytuł „niewiasta” nawiązuje do protoewangelii zawartej w Księdze Rodzaju

---

¹⁸ Urodził się 8 sierpnia 1932 roku w Broźcu. W latach 1948–1952 kształcił się w gimnazjum Carolinum (niższe seminarium duchowne) w Nysie. Następnie odbył studia filozoficzno-teologiczne w Wyższym Seminarium Duchownym Śląska Opolskiego w Nysie. Studia kontynuował w zakresie teologii dogmatycznej na Wydziale Teologicznym Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. W 1959 roku uzyskał magisterium i licencjat na podstawie pracy *Augustyńska teoria poznania Boga*, a w 1961 doktorat na podstawie dysertacji *Nauka Jana Hessena o religijnym poznaniu Boga*. W 1976 na podstawie rozprawy *Chrystologia Karla Bartha i jej wpływ na współczesną chrystologię katolicką* uzyskała na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim stopień doktora habilitowanego. 25 czerwca 1977 roku został mianowany biskupem diecezjalnym diecezji opolskiej.

¹⁹ Zob. J. Szymik, *Teologia rozmowa o Bogu i człowieku*, Lublin 2008, s. 203.

²⁰ A. Paciorek, *Ewangelia umiłowanego ucznia*, Lublin 2000, s. 202.

²¹ A. Paciorek, *Ewangelia umiłowanego ucznia*, dz. cyt., s. 203.

²² Por. M. Bednarz, *Pisma św. Jana*, dz. cyt., s. 129.

(Rdz 3, 15), gdzie Bóg proklamuje zwycięstwo niewiasty i jej potomstwa nad szatanem: „Wprowadzam nieprzyjaźń między ciebie i niewiastę, pomiędzy potomstwo twoje a potomstwo jej: ono zmiążdży ci głowę, a ty zmiążdżysz mu piętę”. Maryja stanowi zwornik dwóch przymierzy. Ma to oparcie w kontekście całej Ewangelii, gdzie jest wyraźna idea nowego stworzenia i „zaślubin eschatologicznej wspólnoty mesjańskiej (J 3, 29) oraz motyw nowej świątyni (J 2, 13–22)”²³. Matka podejmuje rolę pośredniczki u Syna. Wobec takiej sytuacji jesteśmy w punkcie *Kairos*. Zaczyna się cudowna interwencja, która wymaga skutku znaku: wiary uczniów.

Wydarzenie w Kanie Galilejskiej eksponuje również rolę Maryi w dziele zbawienia. Zastępuje Ona Ewę z raju, przez którą na świat przyszedł grzech, a teraz przez Kobietę przychodzi Zbawiciel. Krąg dziejów ludzkości powoli wypełnia się. Zamyka się czas wygnania, czas niewoli grzechu, rozpoczyna się czas zbawienia, *Kairos*, czas wyzwolenia z grzechu. Dopełnieniem tego procesu wyzwalanego z grzechu będzie śmierć Pana na krzyżu, przy którym również będzie Maryja (J 19, 25–27).

4.3. Uczta mesjańska

Słuchając Jezusa – Słowa Boga – możemy głęboko wkraczać w przestrzeń Nowego Przymierza i wówczas woda naszego człowieczeństwa i życia doczesnego zamienia się w wino Jego bóstwa i życia wiecznego. Jezus działał dyskretnie. Przemiany wody w wino dokonał aktem woli, później polecił sługom, aby zaczerpnęli ze stągwi i zanieśli staroście weselnemu. Starosta weselny (gr. *archiktriklinos*) to człowiek odpowiedzialny za przygotowanie sali biesiadnej i nadzorujący obsługę stołów. Do jego zadań należało kosztowanie potraw i win przed podaniem ich gościom weselnym. Dlatego słudzy mają iść właśnie do niego, by niejako urzędowo potwierdził jakość wina, które daje Jezus. Patrząc głębiej, słudzy weselni są w tej scenie idealnymi sługami Nowego Przymierza. Ich wyjątkowa rola podkreślona jest przez tytuł „słudzy” (gr. *Diákonoi*) pełen głębokiego teologicznego sensu (por. J 12, 2. 26). Cud w Kanie zostaje określony jako „początek znaków”, objawiających stopniowo, kim jest Jezus. Poprzez te

---

²³ S. Mędała, *Chrystologia Ewangelii św. Jana*, Kraków 1993, s. 208.

znaki uczniowie są stopniowo prowadzeni do pełni Przymierza z Bogiem i głębokiej wiary w Jezusa jako Mesjasza i Syna Bożego. Wszystkie cuda Jezusa nazywane są przez Jana znakami (por. J 2, 23; J 3, 2; J 6, 2. 14. 26. 30; J 7, 31; J 9, 16; J 10, 41; J 11, 47; J 12, 18. 37). Ewangelista chce przez to podkreślić, że na niezwykle czyny Jezusa nie można patrzeć tylko w sposób zewnętrzny, lecz oczyma wiary należy dostrzegać ich głęboki duchowy sens. Ewangelista mocno podkreśla, że Jezus dokonuje znaków, aby objawić swoją chwałę (gr. *doxa*).

Czasownik „otoczyć chwałą” w wielu miejscach Ewangelii Janowej występuje w sensie eschatologicznym, oznaczając akceptację przez Boga chwalebnej śmierci swojego Syna, która wiedzie ku zmartwychwstaniu i wywyższeniu po prawicy Ojca. Przemiana wody w wino zapowiada czas działania łaski Bożej najpełniej wyrażonej w Eucharystii. Znak z Kany Galilejskiej podkreśla myśl Prologu: „Podczas gdy Prawo zostało nadane przez Mojżesza, łaska i prawda przyszły przez Jezusa” (J 1, 17).

Jesteśmy zatem uczestnikami godów weselnych – uczy mesjańskiej. Boży plan zbawienia jest odmienny od ludzkiego rozumowania, wyraża to starosta weselny słowami: „Každy człowiek stawia najpierw dobre wino, a gdy się napiją, wówczas gorsze” (J 2, 10a). Przenosząc to sformułowanie na płaszczyznę teologiczną, możemy odczytać opinię wielu przedstawicieli środowiska żydowskiego streszczającą się w tezie, że co było najważniejsze w objawieniu Bożym, już się wydarzyło, teraz tylko należy zachowywać objawione Prawo. Starosta weselny jednak konkluduje: „Ty zachowałeś dobre wino aż do tej pory” (J 2, 10b). To dobre wino jest owocem przemiany Jezusa Zbawiciela. Bez Jego interwencji nie byłoby tego wina, nie byłoby czasu łaski. Zatem jesteśmy świadkami zawarcia Nowego Przymierza, którego elementami konstytutywnymi staną się zachowanie nauki, którą Jezus głosił, a więc Ewangelii, oraz przypieczerowanie jej znakiem Eucharystii. Wino staje się znakiem ofiary eucharystycznej, która zastępuje krew ofiar starotestamentowych. Młodzieńcy przygotowujący ofiarę starotestamentową (por. Wj 24, 5) zostają zastąpieni przez sługi. Po zawarciu Przymierza „wstąpił Mojżesz wraz z Aaronem, Nadabem, Abihu i siedemdziesięciu starszymi Izraela (i) ujrzeni Boga Izraela” (Wj 24, 9–10). W tym momencie uczniowie ujrzeni chwałę Jezusa, czyli zostało im objawione Jego bóstwo, mogliby zatem powiedzieć, że ujrzeni Boga.

Księga Wyjścia konkluduje „potem jedli i pili” (Wj 24, 11), czyli uczestniczyli w uczcie, którą uczniowie przeżywali w Kanie Galilejskiej. Ta uczta jednoznacznie zapowiada uczestnictwo w chwale Jezusa poprzez przyjmowanie słowa Ewangelii i Eucharystii.

Konkludując, należy podkreślić, że centralnym orędzim cudu w Kanie Galilejskiej jest otwarcie się na Jezusa działającego w sakramentach. Opisany znak na godach weselnych, poprzez który Jezus objawił swoją chwałę, stanowi klucz do zrozumienia Ewangelii św. Jana. Jezus jest obiecany i zapowiedzianym Mesjaszem.

5. Świątynia znakiem obecności Boga

„Następnie On, Jego Matka i uczniowie Jego udali się do Kafarnaum, gdzie pozostali kilka dni” (J 2, 12). Ta krótka informacja oddziela opis cudu w Kanie od działalności w czasie Paschy w świątyni²⁴. Po dokonaniu pierwszego znaku przez Jezusa w Kanie Galilejskiej mamy wzmiankę o wspólnocie składającej się z braci i uczniów Jezusa. We wspólnocie tej skupionej wokół Oblubieńca obecna jest także Matka Jezusa, która staje się Przewodniczką w wierze, nadziei i miłości dla Kościoła wszystkich czasów. Cała tradycja Ewangelii przedstawia Kafarnaum zgodnie jako punkt centralny działalności Jezusa (*por.*: Mt 9, 1), mimo że swą niewiarą zasłużyło sobie później na przekleństwo (Mt 11, 23–24). Ewangelista nie podaje ani przyczyn, ani celu udania się Jezusa z otoczeniem do Kafarnaum. Z Ewangelii według św. Marka (Mk 1, 29–30) i Łukasza (Łk 4, 38) wynika, że mieszkał tam św. Piotr z rodziną. Okres kilku dni wskazuje w każdym razie na krótszy pobyt, ale nie pozwala na dokładniejsze ustalenie daty rozpoczęcia życia publicznego Jezusa nad Jordanem. Pascha wymieniona w wersecie 13 (J 2, 13) jest pierwszą w czasie publicznej działalności Jezusa. Święto to zawsze gromadziło w Jerozolimie tłumy pielgrzymów, przybywających zwykle już co najmniej tydzień wcześniej w celu dokonania przepisanych zwyczajem oczyszczeń umożliwiających spożywanie baranka w ramach wieczerzy Paschalnej.

---

²⁴ Zob. *Komentarz praktyczny do Nowego Testamentu*, dz. cyt., s. 432.

Przyjrzyjmy się zatem perykopie o oczyszczeniu dziedzińca świątynnego (J 2, 14–22), która stanowi jednostkę literacką o dwóch zasadniczych częściach: pierwsza (J 2, 14–16) opisuje czyn Jezusa, natomiast druga (J 2, 18–20) zawiera fragment dialogu z odpowiedzialnymi za sprawowany kult i porządek na terenie świątyni. Pascha gromadziła w Jerozolimie tłumy pielgrzymów. Świątynia była bardzo ważna dla każdego Izraelity. Jezus, jeśli miał być uznany za Mesjasza, musiał rozpocząć od świątyni²⁵. Janowy przekaz o interwencji Jezusa różni się od synoptycznego, który umieszcza to wydarzenie przy końcu działalności Mistrza z Nazaretu. Jezus rozpoczyna od oczyszczenia kultu, gdyż w nim celebrowane jest to, czym się żyje. Podczas Paschy żydowskiej Izraelici mieli obowiązek przybyć do świątyni, złożyć na ofiarę nadające się do tego zwierzę (wołu, baranka lub gołębia) oraz wpłacić podatek świątynny. Wymagane było, by ów podatek wpłacony był w specjalnych żydowskich monetach. Mając to na uwadze, kapłani przygotowali specjalne targowisko ze zwierzętami ofiarnymi i swoiste kantory wymiany pieniędzy. To przynosiło im ogromne zyski. Odbywało się to na terenie świątyni w miejscu przeznaczonym dla pogan biorących udział w nabożeństwach. Dziedziniec pogan zamieniony był w gwarne targowisko, co uniemożliwiało uczestnictwo w wychwalaniu Stwórcy. Powyższa sytuacja bardzo rozgniewała Pana. Gdy Jezus przybył do Jerozolimy i zobaczył w świątyni kupców i bankierów „wówczas, sporządziwszy sobie bicz ze sznurów, powypędzał wszystkich ze świątyni, także baranki i woły, porzucił monety bankierów, a stoły powywracał” (J 2, 15).

Gniew Chrystusa skierowany był przeciwko grzechowi popełnionemu „pod płaszczykiem” religijności oraz przeciwko przeszkadzaniu poganom i niewierzącym w dojściu do prawdy o Bogu.

5.1. Nowa świątynia

„Z domu mego Ojca nie róbcie targowiska” (J 2, 16) – słowa te świadczą o żarliwej trosce Jezusa o chwałę Ojca. Potwierdzają też prawdę o głębokiej, synowskiej relacji w stosunku do Boga. Tym samym Jezus objawia siebie jako Mesjasza. Z tej samej perspektywy należy spojrzeć na wyda-

---

²⁵ Zob. *Chrystologia Ewangelii św. Jana*, dz. cyt., s. 210.

rzenie w Kanie Galilejskiej, jak i na czyn oczyszczenia świątyni. W żarliwej trosce o chwałę Ojca nikt i nic nie zdoła Jezusa powstrzymać. Ta żarliwość doprowadzi naszego Pana aż do śmierci krzyżowej. Ten czyn jest również zapowiedzią nowej ery w historii. Zaczyna się to, co Jezus zapowiedział Samarytance, kiedy pytała Go o oddawanie Bogu prawdziwej czci: „Nadchodzi jednak godzina, owszem już jest, kiedy to prawdziwi czciciele będą oddawać cześć Ojcu w Duchu i prawdzie, a takich to czcicieli chce mieć Ojciec” (J 4, 23). Skończyły się czasy, gdy Bogu składano w ofierze zwierzęta. Ofiary ze zwierząt zawsze były tylko środkiem zastępczym, wyrażającym tęsknotę za prawdziwym kultem Boga. Miejsce krwawych ofiar i pokarmów zajmuje Ciało Chrystusa, On sam. Tylko „miłość do końca”, tylko miłość, która dla dobra ludzi całkowicie ofiarowuje się Bogu, jest prawdziwym kultem, prawdziwą ofiarą. „Zburzcie tę świątynię, a Ja w trzy dni wzniosę ją na nowo” (J 2, 19) – do tych słów nawiązują ci, którzy szydzą z Jezusa Chrystusa wiszącego na krzyżu: „Ty, który burzysz przybytek i w trzy dni go odbudowujesz, wybaw sam siebie; jeśli jesteś Synem Bożym, zejź z krzyża!” (Mt 27, 40). Słuchacze Jezusa pojmują Jego wypowiedź dosłownie, jako zniszczenie całego kompleksu zabudowań świątyni. Niewierzący rozmówcy usiłują wykazać bezzasadność materialnego znaczenia słów Jezusa. Okres 46 lat budowy świątyni odnosi się zapewne do jej gruntownej renowacji, rozpoczętej za Heroda Wielkiego (20/19 rok przed Chr.) a trwającej jeszcze w chwili rozmowy Jezusa z Żydami (ok. 27/28 rok po Chr.). Prace ukończono definitywnie w 63 roku po Chrystusie. Nieprawdopodobne są natomiast aluzje (przy użyciu gematrii, tj. cyfrowego znaczenia liter) do Adama lub też do wieku Jezusa (na podstawie J 8, 57). Pierwsza bowiem opiera się na greckim, a nie hebrajsko-aramejskim systemie cyfr, druga natomiast podważa wszystkie inne dane co do wieku Jezusa, znacznie młodszego (por. Łk 3, 23). Jezus zaś mówi o innej świątyni (por. 1 Kor 3, 16; 2 Kor 6, 16); tej, która ulegnie zniszczeniu na Golgocie, aby być „odbudowaną” w chwale zmartwychwstania własną mocą Syna Bożego. Ale to dopiero zrozumieją uczniowie po zmartwychwstaniu i za sprawą działającego Ducha – Parakleta²⁶. Jan dodaje, że

---

²⁶ Por. <http://www.faraprzasnysz.home.pl/autoinstalator/wordpress/wp-content/uploads/2014/03/EWANGELIA-WED%C5%81UG-%C5%9AWI%C4%98TEGO-JANA.pdf> (04.11.2014).

kiedy uczniowie wracali myślą do tego wydarzenia po zmartwychwstaniu, zrozumieli, że Jezus mówił o świątyni swego Ciała (por. J 2, 21n). To nie Jezus jednak burzy świątynię; na jej zburzenie pozwala zachowanie tych, którzy z miejsca spotkania wszystkich narodów z Bogiem uczynili „jaskinię zbójców”, miejsce, w którym się handluje. Lecz — począwszy od upadku Adama — niepowodzenie człowieka zawsze staje się dla Boga okazją do wzmoczenia miłości do nas. Czasy świątyni z kamienia, czasy ofiar ze zwierząt przeminęły: wygnanie handlarzy nie tylko chroni przed nadużyciami, lecz wskazuje nowe działanie Boga.

Powstaje nowa świątynia: sam Jezus Chrystus, w którym miłość Boża pochyla się nad ludźmi. On w swym życiu jest nową i żywą świątynią. On, który przeszedł przez krzyż i zmartwychwstał, jest żywą przestrzenią ducha i życia, w której urzeczywistnia się właściwy kult. A zatem oczyszczenie świątyni jest znakiem zapowiadającym bliskie już zburzenie świątyni, a zarazem obietnicą nowej świątyni; obietnicą królestwa pojednania i miłości, które w komunii z Chrystusem zostanie ustanowione ponad wszelkimi granicami.

5.2. Sens teologiczny oczyszczenia świątyni

Bóg kieruje historią przez swoje słowo, które nie pozostaje bezskuteczne. Ono zawsze się spełnia. Świątynia została odbudowana w chwale Zmartwychwstania własną mocą Syna Bożego²⁷. Odtąd Jezus jest miejscem świętym obecności Boga wśród ludzi. Mówiąc o świątyni, Jezus myślał o swoim Ciele. Po zmartwychwstaniu, za sprawą działającego Ducha Pocieszyciela, uczniowie to rozumieją.

Należy jeszcze raz podkreślić, że poprzez znak w Kanie Galilejskiej oraz przez oczyszczenie świątyni Jezus pragnie zmanifestować swą godność mesjańską. On przychodzi jako nowy Mojżesz, wypełniając stągwie Przymierza synajskiego winem Ewangelii. Oczyszczenie świątyni nie stanowiło wstępu do rewolucji politycznej. Cała działalność Jezusa temu przeczy. Gorliwa troska o królestwo Boże widoczna jest w pragnieniu usunięcia wszystkiego, co jest sprzeczne z powszechnym poznaniem Boga i odda-

---

²⁷ Zob. *Komentarz praktyczny do Nowego Testamentu*, dz. cyt., s. 433.

waniem Mu czci. Drogą do osiągnięcia tego jest otwarcie przestrzeni dla wspólnego kultu. Jezus przyszedł, aby zbudować nową świątynię. Z Nim pojawia się nowy kult, w świątyni zbudowanej nie przez ludzi. Świątynią tą jest Jego Ciało. Zmartwychwstały Pan, który gromadzi narody i jednoczy w sakramencie swego Ciała i Krwi, jest nową Świątynią ludzkości. Jego ukrzyżowanie jest jednocześnie zburzeniem starej świątyni. Wraz z Jego zmartwychwstaniem rozpoczyna się nowy sposób oddawania czci Bogu – już nie na tej czy innej górze, lecz „w Duchu i prawdzie” (J 4, 23). Świat albo zmierza do Chrystusa, pamiętając, że taki jest jego sens, albo tragicznie zamyka sobie furtkę do świątyni nadziei – odrzucając Chrystusa i Jego Ewangelię. „On jest prawdziwym Bogiem i Życiem wiecznym”. (1 J 5, 20). Nie ma nic cenniejszego do zaoferowania naszemu światu. Ta prawda o życiu wiecznym, tak podkreślana w teologii Ewangelii św. Jana, sprawia, że życie staje się piękne i ma głęboki sens. Jest godne cierpienia i miłości. Wiara w Jezusa Chrystusa jako Mesjasza prowadzi do uznania w Nim Pana historii zbawienia świata.

Na przestrzeni historii zbawienia Bóg często objawiał swoją chwałę poprzez znaki (Wj 16, 7). Pierwszym znakiem, jakiego dokonał Mojżesz, było zamienienie wody w krew (Wj 7, 20; por. Ap 8, 8). Natomiast pierwszym znakiem, który uczynił Jezus, było zamienienie wody w wino. Wiele odłamów judaizmu oczekiwało na nową lub przemienioną świątynię. Jednak dopiero Jezus Chrystus znosi w pełni stary kult świątyni w godzinie, którą Mu wyznaczył Ojciec. Możemy również zauważyć wielką wartość teologiczną słów Jezusa i Maryi. Maryja wskazuje na Jezusa jako Tego, który rozdziela prawdziwe dobra mesjańskie²⁸. Objawia On w pełni miłość Boga. Objawienie to należy rozumieć nie tyle jako odsłonięcie tajemnic, ile jako wydarzenie zbawcze. Wywyższony Chrystus jest w mocy ofiarować życie wszystkim, których dał Mu Ojciec. Zbawienie osiąga swoją pełnię w wywyższeniu i uwielbieniu Syna Bożego, Pana i Zbawiciela. Soteriologia bez ściślejszej więzi Jezusa Zbawiciela z Kościołem nie może istnieć. Teologiczny

---

²⁸ Por. *Komentarz praktyczny...*, dz. cyt., s. 432n; *Egzegeza Ewangelii świętego Jana: kluczowe teksty i tematy teologiczne*, pod red. F. Gryglewicz, Lublin 1992, s. 32–33; C. S. Keener, *Komentarz historyczno-kulturowy do Nowego Testamentu*, red. nauk. wyd. pol. K. Bardski, W. Chrostowski, przekł. Z. Kościuk, Warszawa 2000, s. 190n.

wymiar omawianych perykop nie jest zawieszony w próżni, w jakiejś mglistej mistyce, lecz bazuje na historii. Jan Ewangelista patrzy realnie na ziemskie życie Jezusa, wskazując jednocześnie, że On jest Chrystusem. Mesjasz jest odwieczny. Kościół z pełnym zaufaniem odczytuje konkluzję tych znaków: „Tak oto w Kanie Jezus zaczął czynić cuda. Objawił swoją chwałę i uwierzyli w Niego Jego uczniowie” (J 2, 11) oraz „Kiedy zmarłychwstał, Jego uczniowie przypomnieli sobie, że to mówił. I uwierzyli Pismu oraz słowom, które wyrzekł Jezus” (J 2, 22).

Podsumowanie

Na podstawie powyższych analiz dochodzimy do ważnej teologicznie syntezy: możemy być pewni, że znak oczyszczenia świątyni to święte miejsce spotkania z Bogiem, a także miejsce przebywania Boga. Materialna świątynia ustąpiła miejsca nowej rzeczywistości – ciała zmarłychwstałego Pana. Wzniesieniem na nowo świątyni było zmarłychwstanie, na co wskazuje wzmianka o „trzech dniach”. „Trzeciego dnia” odbywało się również wesele w Kanie Galilejskiej. Czy to przypadkowa zbieżność? Na pewno zawarty jest w tych opisach głęboki wymiar teologiczny, którego nie sposób wyczerpać w jednym artykule.

Summary

Teologiczny wymiar godów weselnych i oczyszczenia świątyni (J 2, 1-22)

Z refleksji teologicznej pierwotnego chrześcijaństwa wyłania się myśl teologiczna w formie Ewangelii. Cztery różne spojrzenia na dzieło Jezusa ukształtowały się pod wpływem zmieniających się okoliczności zewnętrznych życia chrześcijan. Niniejszy artykuł jest próbą uchwycenia myśli przewodnich św. Jana w opisie godów weselnych w Kanie Galilejskiej i oczyszczenia świątyni (J 2, 1-22). Jezus w Kanie Galilejskiej otwiera epokę łaski, która jest uobecnianą we wspólnocie Kościoła w życiu sakramentalnym, szczególnie w Eucharystii. Krzyż i zmartwychwstanie Jezusa położyły kres świątyni jerozolimskiej. Jezus ustanowił nowy kult „w duchu i prawdzie”. Świątynią stało się Jego ciało. Zmartwychwstały Pan gromadzi narody, jednoczy ludzi z Bogiem i między sobą w sakramencie swojego Ciała i Krwi. On jest nową świątynią ludzkości. Stanowi to sens znaku oczyszczenia świątyni.

Słowa kluczowe: cud, znak, uczta weselna, świątynia

The theological dimension of the wedding feast and the cleansing of the temple (John 2, 1-22)

From the theological reflection of early Christianity emerges the theological thought in the form of the Gospel. Four different perspectives on the work of Jesus were formed under the influence of changing the external circumstances of the life of Christians. This article is an attempt to capture the guiding thoughts of St. John's description of the wedding feast at Cana in Galilee, and the cleansing of the temple (Jn 2:1-22) Jesus in Cana of Galilee opens an era of grace, which is actualized in the community of the Church in the sacramental life, especially in the Eucharist. The cross and resurrection of Jesus put the end to the Temple in Jerusalem. Jesus instituted the new worship "in spirit and truth". His body became the temple. The Risen Lord gathers nations, unites men with God and with each other in the Sacrament of his Body and Blood. He is the new temple of humanity. This is the meaning of the sign of purification of the temple.

Keywords: miracle, sign, wedding feast, temple

Bibliografia

- Bednarz M., *Pisma św. Jana*, Tarnów 2000.
Bruns J. E., *The Art and Thought of John*, New York 1969.

- Courth F., Neuner P., *Mariologia: Maryja, Matka Chrystusa. Eklezjologia: nauka o Kościele*, przekł. W. Szymona, Kraków 1999 (Podręcznik Teologii Dogmatycznej, 6–7).
- Egzegeza Ewangelii świętego Jana: kluczowe teksty i tematy teologiczne*, pod red. F. Gryglewicza, Lublin 1992.
- Gądecki St., *Wstęp do Pism Janowych*, Gniezno 1991.
- Gnilka J., *Teologia Nowego Testamentu*, Kraków 2002.
- Grant M., *Święty Piotr*, Warszawa 2001.
- Grün A., *Jezus – brama do Życia: Ewangelia św. Jana*, tłum. G. Sowiński, Kraków 2002.
<http://biblia.wiara.pl> (05.09.2015).
<http://www.faraprzasnysz.home.pl> (04.11.2014).
- Jan Paweł II, Encyklika *Fides et ratio*, Rzym 1998.
- Jankowski A., *Dopowiedzenia chrystologii biblijnej*, Poznań 1987.
- Jankowski A., *Rozwój chrystologii Nowego Testamentu*, Kraków 2002.
- Jankowski A., *Z rozważań nad Nowym Przymierzem*, Poznań 1958.
- Keener C. S., *Komentarz historyczno-kulturowy do Nowego Testamentu*, red. nauk. wyd. pol. K. Bardski, W. Chrostowski, przekł. Z. Kościuk, Warszawa 2000.
- Langkammer H., *Wprowadzenie do Ksiąg Nowego Testamentu*, Wrocław 1997.
- Mędała St., *Chrystologia Ewangelii św. Jana*, Kraków 1993.
- Paciorek A., *Ewangelia umiłowanego ucznia*, Lublin 2000.
- Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu, Poznań 1996.
- Romaniuk K., Jankowski A., Stachowiak L., *Komentarz praktyczny do Nowego Testamentu*, t. 1, Poznań–Kraków 1999.
- Sławiński H., *Przepowiadanie Chrystusowego Krzyża*, Warszawa 1997.
- Słownik hermeneutyki biblijnej*, red. R. J. Coggins, J. L. Houlden, przekł. B. Widła, Warszawa 2005.
- Słownik teologiczny*, t. 2, red. A. Zuberbier, Poznań 1989.
- Słownik wiedzy biblijnej*, red. B. M. Metzger, M. D. Coogan, przekł. A. Karpowicz i in., Warszawa 1996.
- Szłaga J. B., *Znak w Kanie Galilejskiej. Aspekt maryjno – eucharystyczny*, „*Salvatoris Mater. Kwartalnik Mariologiczny*” 7 (2005) nr 1 (25), s. 11–19.
- Szymik J., *Teologia rozmowa o Bogu i człowieku*, Lublin 2008.
- Szymik J., *Theologia benedicta*, Katowice 2010.